

Děti bez manželství nebo bez otců?*

Dana Hamplová**
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Abstrakt: *Tento text se věnuje nárůstu mimomanželské plodnosti v České republice. V úvodu připomíná, že současná sociologie nabízí dvě vysvětlení, proč k tomuto trendu dochází. Prvním je tzv. teorie druhého demografického přechodu a druhým odkaz na zneužívání sociálních dávek. Tento článek nabízí další vysvětlení, proč se zvyšuje podíl žen, které rodí děti mimo manželství, a to zvláště mezi matkami s nízkým vzděláním. Data Sociální a ekonomické podmínky mateřství totiž naznačují, že rostoucí mimomanželskou plodnost je možné do značné míry připsat osamělému mateřství, a to zvláště v nižších sociálních vrstvách. V posledním sledovaném období neměla v době porodu stálého partnera již více než polovina matek se základním vzděláním; muži se základním vzděláním mají rovněž po rozchodu s partnerkou velmi omezené kontakty se svými dětmi.*

*Data a výzkum - SDA Info 2007, Vol. 1, No. 2: 141-154.
(c) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007.*

Prudký nárůst mimomanželské plodnosti je jedním z nejvýraznějších trendů současného demografického vývoje. Zatímco v roce 1990 se v České republice rodilo mimo manželství jedno dítě z dvanácti, v roce 2005 se narodilo neprovdané matce každé třetí dítě (ČSÚ).

Někteří autoři [Lesthaeghe, Surkyn 2002; Sobotka, Zeman, Kantorová 2003; Surkyn, Lesthaeghe 2004] vysvětlují nárůst mimomanželské plodnosti jako projev toho, že v české společnosti dochází k tzv. druhému demografickému přechodu. V jádru této teorie stojí přesvědčení, že se za demografickými změnami, které se rozbehly v západní Evropě na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, v jižní Evropě

** Tato práce byla podpořena projektem Sociální a ekonomické charakteristiky české mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989 Grantové agentury Akademie věd České republiky v rámci programu cíleného výzkumu (reg.č. 1QS700280522).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dana Hamplová, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: dana.hamplova@soc.cas.cz.

v letech osmdesátých a ve střední Evropě v letech devadesátých, skrývají především nové hodnoty a aspirace. Generace, které v těchto obdobích dospívaly, kladou důraz na svobodu, seberealizaci a sebevyjádření a odmítají podřizovat svůj život vnější autoritě, povinnosti nebo sociálním normám. Přirozenou součástí tohoto vývoje je, že mladí lidé necítí potřebu své svazky právně ukotvit, a protože ke společnému životu nepotřebují papír z městského úřadu, značná část dětí se rodí neprovdaným matkám [Lesthaeghe, Surkyn 2002; Surkyn, Lesthaeghe 2004].

Teorie druhého demografického přechodu vztážená na nárůst mimomanželské plodnosti ve střední Evropě tak spojuje proměny plodnosti s individualizací post-komunistických společností, rostoucí rovností mezi muži a ženami, non-konformismem, postmaterialismem a zájmem o sebevyjádření [Lesthaeghe, Surkyn 2002; Surkyn, Lesthaeghe 2004].

Tento přístup v sobě nese představu, že se neprovdané matky rekrutují ze sociálních vrstev, které přijaly „moderní“ liberální hodnoty, jsou dostatečně vzdělané, aby byly schopné si určit svůj vlastní životní styl bez ohledu na tradici a společenská očekávání, a mají finanční prostředky k tomu tak učinit [Katrňák 2006].

Podobný obraz neprovdaných matek je však v radikálním protikladu k údajům, které lze vyčíst ze základních demografických statistik. Děti mimo manželství totiž rodí v Čechách především ženy s nízkým vzděláním a s každým dalším dosaženým stupněm vzdělání prudce klesá pravděpodobnost, že matka nebude v době porodu vdaná. V roce 2005 tak například měly ženy se základním vzděláním 13,1krát větší šance' rodit dítě mimo manželství než vysokoškolačky, tj. zatímco 13,7 % matek s vysokoškolským diplomem nebylo v době porodu vdaných, mezi matkami se základním vzděláním nežilo v manželství 67,6 procent (ČSÚ). Význam mimomanželské plodnosti mezi matkami s nízkým vzděláním se zvýrazní ještě víc, pokud vezmeme v úvahu jen děti prvního pořadí. Z nich se v této vzdělanostní skupině narodilo v roce 2005 mimo manželství 80 % [ČSÚ, Zeman 2006].

Mimomanželská plodnost byla v české společnosti typická pro nižší společenské vrstvy tradičně [Kučera 1994; Rychtaříková 1994]. Podstatné ovšem je, že sociální rozdíly za posledních 15 let ještě dále vzrostly, resp. matky s vyšším vzděláním znamenaly nejmenší nárůst rizika, že porodí dítě mimo manželství. Pokud chceme tuto skutečnost vyjádřit čísly, můžeme říct, že vysokoškolačkám se za toto období 4,7krát zvýšily šance na mimomanželský porod, středoškolačkám 7,3krát, vyučeným 7krát a ženám se základním vzděláním 5,8krát (ČSÚ).

I když tato základní čísla hovoří velmi jasně o zásadních vzdělanostních rozdílech v rodinném chování, celkové rozdíly jsou ještě větší, než je z těchto statistik patrné. Matky s vysokoškolským diplomem totiž mají nejen nejmenší pravděpodobnost nebýt v době porodu vdané, ale pokud tomu tak je, mají největší šance, že se poměrně rychle vdají [Polášek 2006].

Skutečnost, že mimomanželské děti v Čechách rodí především matky s nízkým vzděláním, je těžké dát do souladu s teorií druhého demografického přechodu. Katrňák [2003, 2006] proto navrhl alternativní vysvětlení, které rostoucí úroveň mimomanželské plodnosti připisuje nevhodně nastavenému systému sociálních dávek, v němž se chudším ženám vyplatí předstírat, že jsou svobodné matky. Skutečnost, že pro mnohé chudší páry je racionální neuzavřít sňatek, velmi dobře dokazuje Soukupová [2006] a Soukupová a Sunega [2006]. Tito autoři používají

metodu modelových rodin a pečlivě dokumentují, o kolik si mohou páry s dítětem v různých příjmových skupinách polepšit tzv. účelovým nesezdaným soužitím. Jejich závěrem je, že některé rodičovské páry si mohou tímto zastíráním zvýšit příjem domácnosti až o 30 %.

O tom, že sociální politika vytváří velmi silnou motivaci, aby se některé dvojice s dítětem vyhnuly manželství, není pochyb. Tento článek však nabízí další vysvětlení, proč se zvyšuje podíl matek, které rodí děti mimo manželství, a to zvláště mezi matkami s nízkým vzděláním, a ukazuje, že sociální dávky nejsou jediným – a možná ani nejsilnějším – důvodem. Z dat specializovaného výběrového šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství, která zde představujeme, lze totiž odvodit, že rostoucí mimomanželskou plodnost je možné do značné míry připsat osamělému rodičovství, a to zvláště v nižších sociálních vrstvách.

Můžeme se proto domnívat, že proměny legitimacy signalizují mnohem významnější posun v rodinném chování, než jak by naznačovalo vysvětlení, které připisuje vývoj mimomanželské plodnosti systému sociálních dávek. Předkládaná argumentace totiž neukazuje jen na posun od rodiny založené na manželství k rodině založené na nesezdaném vztahu, ale posun od úplné rodiny s dvěma biologickými rodiči k rodině osamělých matek. Je ale třeba zdůraznit, že oba přístupy si nutně neprotiřečí, a dá se předpokládat, že v nárůstu mimomanželské plodnosti se projevují oba trendy, tj. jak posun k osamělému mateřství, tak i nárůst nesezdaných rodin. Jak ale ukáže následující analýza, relativní váha obou trendů se v jednotlivých sociálních skupinách liší.

V úvodu musíme zdůraznit, že šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006 dotazovalo pouze matky, a máme tedy jen zprostředkované údaje o otcích jejich dětí z úst jejich současných nebo bývalých partnerek a manželek. Znamená to, že nemůžeme odpovědět na otázku, proč rostoucí počet mužů neprojevuje zájem o svoji rodinu. Rovněž se můžeme domnívat, že interpretace životních událostí některých mužů by se mohla lišit od toho, jak ji viděly ženy, a možná ne vždy by tito muži souhlasili, že to byli oni, kdo o rodinu neměli zájem.

Data

Analýzy jsou postaveny na datech ze šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství (SEPM), které v roce 2006 uskutečnilo Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR. Jedná se o kvótní výzkum matek s dětmi do 10 let věku. Při výběru byly použité následující kvóty: kraj, resp. NUTS, velikost místa bydliště, současný rodinný status a vzdělání. Podkladem pro stanovení kvót bylo Sčítání z roku 2001.

Data se sbírala ve dvou kolech. První kolo bylo založené na zmíněných kvótách bez dalšího omezení a přineslo informaci o 1034 matkách. Srovnání jejich rodinného stavu při narození prvního dítěte a údajů demografické evidence ukázalo, že vzorek podhodnocoval podíly mimomanželských porodů u žen, které měly nižší než vysokoškolské vzdělání. V druhém kole se proto k základním kvótám přidala podmínka, že žena nesměla být v době porodu prvního dítěte vdaná. Tyto analýzy jsou založené na datech z prvního kola šetření, k němuž byly připojeny ženy z dovýběru s nižším než vysokoškolským vzděláním. Celkově analyzujeme údaje o 1160 ženách. Z tabulky 1 můžeme vyčíst, že konečný datový soubor přiměřeně vystihuje úroveň

Tabulka 1. Podíly mimomanželsky narozených dětí podle vzdělání matky v letech 1995–2005 (%)

Vzdělání matky	ČSÚ	SEPM
základní	69,1	55,7
vyučena	32,2	30,6
vyšší střední	18,8	22,2
vysokoškolské	12,0	14,4

Zdroj: ČSÚ a SEPM.

mimomanželské plodnosti mezi matkami s vysokoškolským a středoškolským vzděláním a vyučenými. Podíly mimomanželské plodnosti mezi ženami se základním vzděláním jsou ale stále do jisté míry podhodnocené.

Rodinné uspořádání v době porodu

České matriky zaznamenávají pouze údaje o formálním rodinném stavu matky v době porodu, neobsahují ale informaci o tom, zda žije s otcem dítěte. Nezodpovězenou otázkou proto zůstává, kolik neprovdaných matek představují svobodné matky v tradičním smyslu slova a kolik z nich žije s otcem dítěte. Následující oddíl proto shrnuje rodinné uspořádání respondentek v době porodu jejich prvního dítěte v letech SEPM 2006. Pokud hovoříme o vzdělání otce a matky, jedná se o vzdělání v době sběru dat, je přitom možné, že v některých případech mohlo dojít ke změně, předpokládáme však, že by nemělo jít o zásadní zkreslení.

Přibližně polovina neprovdaných matek v šetření SEPM 2006 nežila v době porodu s otcem dítěte. Pokud srovnáme situaci matek z různých kohort prvorodiček, tj. ty, které rodily děti v různých časových obdobích, zjistíme, že podíly osamělých matek se v posledních deseti letech zvyšují, tj. že v pozdějších kohortách prvorodiček rostou podíly matek bez partnera (viz tabulku 2). Šetření SEPM tak nijak nepodporuje názory, které dramatický nárůst mimomanželské plodnosti připisují jen rostoucí popularitě nesezdaných soužití, ale naznačuje, že jeho součástí je i nárůst osamělého mateřství.

Přítomnost otce v rodině se významně lišila podle vzdělání matky a podíly osamělých matek prudce stoupaly se snižujícím se vzděláním. V celém sledovaném období, tj. v kohortách prvorodiček z let 1995–2006, porodily dítě nejen mimo manželství, ale i mimo jakékoliv partnerské soužití dvě pětiny žen se základním vzděláním. V posledním časovém úseku, tj. v kohortách prvorodiček, které rodily v období 2003–2006, měla v této vzdělanostní skupině dítě bez partnera již více než polovina matek. Pro srovnání můžeme uvést, že desetina vysokoškolaček nežila v době porodu svého prvního dítěte s jeho otcem.

V dalším kroku jsme odhadli jednoduché logistické regrese odhadující šance být osamělou matkou. Výsledky přináší tabulka 3. Závisle proměnnou je žila bez partnera (1) versus žila s partnerem (0). Vzhledem k tomu, že se jedná o neúplná retrospektivní data, nemáme k dispozici informaci o socioekonomické situaci otce a matky v době porodu (např. velikosti bydliště, příjmu či sociální třídě). Používáme proto zástupné vzdělání otce (pokud je k dispozici) a matky, protože vzdělání se

Tabulka 2. Rodinná situace v době porodu 1. dítěte podle období a vzdělání matky (%)

Vzdělání matky	Vdaná	Nesezdaný svazek	Sama	Celkem	N
Děti narozené 1995–1998					
základní	56,25	15,63	28,13	100,00	32
vyučena	80,37	11,66	7,98	100,00	163
vyšší střední	79,55	10,23	10,23	100,00	176
vysokoškolské	90,24	7,32	2,44	100,00	41
celkem	79,13	10,92	9,95	100,00	412
Děti narozené 1999–2002					
základní	43,33	23,33	33,33	100,00	30
vyučena	72,12	13,94	13,94	100,00	165
vyšší střední	80,92	8,67	10,40	100,00	173
vysokoškolské	86,96	4,35	8,70	100,00	46
celkem	75,36	11,35	13,29	100,00	414
Děti narozené 2003–2006					
základní	32,00	12,00	56,00	100,00	25
vyučena	54,96	21,37	23,66	100,00	131
vyšší střední	71,94	23,74	4,32	100,00	139
vysokoškolské	77,42	9,68	12,90	100,00	31
celkem	62,58	20,55	16,87	100,00	326

Zdroj: SEPM.

obvykle považuje za vhodné měřítko socioekonomického potenciálu. Dále v modelech kontrolujeme věk matky při porodu. První model bere v úvahu vzdělání matky a její věk v době porodu, model 2 přidává informaci o vzdělání otce. Znamená to tedy, že zde analyzujeme pouze ty případy, kdy žena uvedla vzdělání otce dítěte (N = 1078). Musíme si však také uvědomit, že chybějící údaje o vzdělání otce dítěte nejsou náhodně rozložené a neuváděly je zvláště matky, které byly v době porodu samy.

Všechny tři faktory významně ovlivňují šance porodit dítě mimo partnerský vztah. Čím mladší žena je, čím nižší vzdělání má a čím nižšího vzdělání dosáhl otec jejího dítěte, tím vyšší je riziko, že v době porodu nebude otec přítomný v rodině. Pokud se podíváme na relativní šance, matky se středním vzděláním bez maturity mají o 50 % nižší, matky s maturitou o 65 % nižší a vysokoškolsky vzdělané o 71 % nižší šance než matky se základním školou nežít s otcem dítěte (poměr šancí lze získat exponenciací koeficientů z tabulky 3).² V případě vzdělání otců platí, že šance nežít v době porodu s rodinou jsou nižší především u mužů se středoškolským vzděláním s maturitou i bez maturity. Vyučení otců tak mají 0,37krát nižší šance a otců s maturitou mají 0,29krát nižší šance než ti se základním vzděláním nežít se svojí rodinou v době porodu dítěte. Rovněž platí, že šance být osamělou matkou klesají s věkem; s každým rokem se tyto šance snižují o 2 %.

Tabulka 3. Odhadované šance, že žena nebude v době porodu žít s otcem dítěte/nebude vdaná (koeficienty logistických regresí)

	Model 1		Model 2			
	koef.	s.e.	koef.	s.e.		
Odhadované šance „bez partnera“ (versus s partnerem)						
Konstanta	2,297	**	0,7	3,048	**	0,78
<i>Vzdělání ženy (základní – srov.)</i>						
vyučena	-0,862	**	0,3	-0,698	*	0,31
vyšší střední	-1,248	**	0,3	-1,049	**	0,35
vysokoškolské	-1,319	*	0,6	-1,234	*	0,60
věk ženy při porodu	-0,147	**	0,0	-0,145	**	0,03
<i>Vzdělání muže (základní – srov.)</i>						
vyučen				-0,978	*	0,40
vyšší střední				-1,232	**	0,44
vysokoškolské				-0,757		0,49
Nagelkerke (pseudo) R2	0,11		0,13			
BIC	-32,41		-19,65			
Podíl úspěšně zařazených případů (v %)	89,3		89,4			
N			1078			
	Model 1		Model 2			
	koef.	s.e.	koef.	s.e.		
Odhadované šance „vdaná“ (versus v nesezdaném soužití)						
Konstanta	0,689		0,63	0,598		0,78
<i>Vzdělání ženy (základní – srov.)</i>						
vyučena	0,631		0,34	0,628		0,35
vyšší střední	0,806	*	0,35	0,809	*	0,37
vysokoškolské	1,631	**	0,52	1,627	**	0,55
věk ženy při porodu	0,011	**	0,03	0,011		0,03
<i>Vzdělání muže (základní – srov.)</i>						
vyučen				0,115		0,53
vyšší střední				0,071		0,55
vysokoškolské				0,114		0,59
Nagelkerke (pseudo) R2	0,03		0,03			
BIC	13,23		33,76			
Podíl úspěšně zařazených případů (v %)	84,6		84,6			
N			963			

Zdroj: SEPM.

Tabulka 4. Odhadované pravděpodobnosti být osamělou matkou podle vzdělání matky a otce dítěte (v %)

Vzdělání otce	Vzdělání matky			VŠ
	základní	bez maturity	s maturitou	
základní	37	18		
bez maturity	23	10	8	
s maturitou		7	5	6
VŠ			4	7

Zdroj: SEPM.

Abychom si udělali lepší představu o vlivu vzdělání matky, otce i věku, odhadujeme na základě vypočtených koeficientů pravděpodobnosti „být neprovdanou matkou“ pro různé vzdělanostní skupiny matek (za předpokladu, že vše ostatní je konstantní).³

Například pokud má základní vzdělání nejen matka, ale i otec dítěte, zvyšuje se pravděpodobnost, že rodiče spolu nebudou žít v době porodu dítěte na 37 %, pokud však partner stejné matky absolvoval alespoň učňovskou školu, pravděpodobnost se snížila na 18 %. Pokud mají oba partneři vysokou školu, dítě má sedmiprocentní pravděpodobnost narodit se do domácnosti, kde není otec. Přehled odhadovaných pravděpodobností pro typické dvojice přináší tabulka 4 (v tabulce ukazujeme dvojice se stejným nebo podobným vzděláním).

Podobným způsobem můžeme odhadovat i vliv věku (za předpokladu „průměrného“ nebo „konstantního“ vzdělání). V tomto případě zjistíme, že v 18 letech má žena 20procentní pravděpodobnost, že bude osamělou matkou, zatímco u 30leté prvoroďičky je tato pravděpodobnost 4 %. Pokud by se jednalo o ženu se základním vzděláním, v 18 letech by měla 37procentní pravděpodobnost být sama, do věku 30 let se však tato pravděpodobnost snížila na 10 %.

I v případě, kdy matky s partnerem v době narození svého prvního dítěte žily, můžeme nalézt zásadní vzdělanostní rozdíly v právním uspořádání vztahu (viz tabulku 2). Znovu platí, že čím vyšší vzdělání žena má, tím vyšší jsou její šance, že porodí dítě v manželství. Pokud vezmeme v úvahu sledované období jako celek, tj. mezi lety 1995–2006, měly matky s vysokoškolským vzděláním 5,1krát větší, matky s maturitou 2,2krát větší a vyučené 1,9krát větší šance než matky se základním vzděláním porodit dítě v manželství než v nesezdaném soužití.⁴

I v případě rozdílů mezi porodem v manželství a nesezdaném soužití nás zajímá, jakou roli hraje nejen vzdělání matky, ale i její věk při porodu a vzdělání otce dítěte. Opět tedy odhadujeme sadu logistických regresí, tentokrát se závislou proměnnou vdaná (1) – v nesezdaném soužití (0). Analyzujeme tedy pouze ženy, které v době porodu svého prvního dítěte žily s jeho otcem, což snižuje vzorek na 963 žen. Celková vysvětlující schopnost tohoto modelu je špatná a interval spolehlivosti pro vysokoškolské vzdělání žen je značně široký. Přesto však můžeme z modelu získat základní představu o vztazích mezi proměnnými.

Zprvce se ukazuje, že pokud vezmeme v úvahu věk ženy při porodu dítěte, nejsou rozdíly mezi ženami se základním vzděláním a vyučenými. Rozdíly mezi ženami

z dvou nejnižších vzdělanostních kategorií jsou tedy dané typickým věkem při porodu, nikoliv samotnou úrovní vzdělání. Zadržet, efekt vzdělání otce nebyl statisticky významný. Zdá se tedy, že zatímco vzdělání otce ovlivňuje, zda bude žít se svou rodinou či nikoliv, jeho vzdělání nehraje roli v tom, jakou formu rodina bude mít.

Předchozí oddíl ukázal dvě podstatné skutečnosti. Zaprvé, značná část mimomanželských dětí se rodí nejen mimo manželství, ale i mimo jakékoliv partnerské soužití. Zadržet, osamělé mateřství je typické zvláště mezi ženami s nízkým vzděláním (základní školou nebo učňovským listem). Nabízí se otázka, proč tomu tak je, a v následující části se věnujeme důvodům, které ženy uváděly.

A proč se nevdát?

Šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství zahrnovalo otázku „Řekněte mi prosím, proč jste Vy sama nevstoupila před porodem svého nejstaršího dítěte do manželství?“. Dotazovaným byly nabídnuty následující možnosti:

- Manželství by Vám nepřineslo žádné výhody.
- Bylo to finančně výhodné.
- Úspořádání svatby bylo příliš nákladné.
- Sňatek odmítal Váš partner.
- Bála jste se, že byste přišla o svobodu a nezávislost.
- Předcházející manželství Vašeho partnera ještě nebylo ukončeno.
- Neměla jste partnera.
- Nebyla jste si jistá, jakou budoucnost má Váš vztah.
- Nechtěla jste se vdávat těhotná.
- Sňatek jste považovala za zbytečnou formalitu.

Na otázku odpovídaly pouze ženy, které nebyly vdané při porodu svého prvního dítěte (N = 310). Nejprve měly vyjádřit míru souhlasu s jednotlivými výroky a poté vybrat ten nejdůležitější. Ke všem výroky se vyjádřilo celkem 247 žen.

Procentuální rozložení odpovědí ukazuje, že neochota mužů se ženit a pochybnosti o budoucnosti vztahu představovaly podle matek samotných dva nejdůležitější důvody pro porod mimo manželství. Skutečnost, že se partner odmítl oženit, byla hlavním důvodem pro čtvrtinu žen a nejistota ohledně budoucnosti pro pětinu žen. Celkem dvě třetiny žen souhlasily s tím, že neochota partnera a/nebo nejistota ohledně budoucnosti vztahu hrály nějakou roli v tom, že v době porodu nebyly vdané. Finanční důvody nepředstavovaly hlavní motivaci, proč se nevdát, a jako nejdůležitější faktor je uvedla 4 % žen. Značná část respondentek však brala ekonomickou stránku při rozhodování v potaz a čtvrtina z nich souhlasila, že finanční výhody spojené s porodem mimo manželství ovlivnily jejich rozhodování.

Vzdělání a důvody, proč se nevdát

Důležitou otázkou je, zda finanční výhody, kvalita vztahu a neochota mužů vstoupit do manželství hrály jinou roli v různých sociálních prostředích. V datech Sociální a ekonomické podmínky mateřství se neprokázalo, že by finanční důvody (bylo to finančně výhodné, svatba byla příliš nákladná) a kvalita vztahu (tj. pochybnosti o budoucnosti a strach ze ztráty svobody) hrály jinou roli v rozdílných vzdělanostních skupinách. Zásadní rozdíly mezi matkami s různým vzděláním se však objevily

Tabulka 5. Souhlas s výrokem „Můj partner odmítal sňatek“ podle vzdělání (%)

Vzdělání matky	Rozhodně souhlasí	Souhlasí	Nesouhlasí	Rozhodně nesouhlasí	Celkem	N
základní	59,57	17,02	14,89	8,51	100	47
vyučena	35,88	23,66	19,08	21,37	100	131
vyšší střední	27	25	23	25	100	100
VŠ	11,76	23,53	11,76	52,94	100	17
Celkem	35,25	23,05	19,32	22,37	100	295

Zdroj: SEPM.

v tom, jak důležité bylo, že sňatek odmítal partner (viz tabulku 5). Zatímco 12 procent vysokoškoláček souhlasilo s tím, že jedním z důvodů, proč nebyly v době porodu vdané, byla neochota partnera se ženit, mezi matkami se základním vzděláním to uvedlo 60 %.

Kde jsou otcové?

Data Sociální a ekonomické podmínky mateřství naznačují, že mnoho otců – a to zvláště otců z nižších vzdělanostních skupin – nežije s ženami, s nimiž mají děti. Nabízí se otázka, do jaké míry se muži, kteří nežijí se svými rodinami v jedné domácnosti, o své děti zajímají a zda opět nalezneme důležité rozdíly mezi vzdělanostními skupinami.

Respondentky, které nežily s otcem svého prvního dítěte v době sběru dat, odpovídaly na otázku, jak často otec dítěte „dítě navštěvuje nebo si bere dítě k sobě na návštěvu“. Ženy mohly vybrat ze 4 možností: často, někdy, zřídka, nikdy. Celkově na otázku odpovědělo 269 matek.

Překvapivě vysoký podíl dotazovaných matek odpověděl, že otcové neudržují žádný nebo jen velmi malý kontakt se svými dětmi.⁵ Jedna třetina tak uvedla, že otec jejich prvního dítěte je nenavštěvuje nebo si nebere dítě na návštěvu nikdy, a jedna čtvrtina tvrdila, že k návštěvám dochází jen zřídka. I v tomto případě se ukázaly zásadní rozdíly podle vzdělání. Nulový nebo jen omezený kontakt mezi otci a jejich dětmi byl problémem především mezi lidmi s nízkým vzděláním. Z matek se základním vzděláním polovina odpověděla, že otcové děti nenavštěvují nebo si je neberou na návštěvu nikdy, a dalších 27 % uvedlo, že ke kontaktům dochází jen zřídka.

Logistické regrese v tabulce 6 odhadují, zda otec dítěte má jakýkoliv kontakt s dítětem (1 – bez kontaktu, 0 – navštěvuje dítě alespoň zřídka). První model zvažuje vliv rodinné situace v době porodu dítěte (rodiče dítěte byli oddaní, žili v nesezdaném soužití, matka byla sama) a věk dítěte. Z něj můžeme usoudit, že roli hraje jen to, zda žil otec dítěte v době porodu se svou rodinou v jedné domácnosti, forma vztahu, tj. manželství nebo nesezdané soužití, nebo věk dítěte nebyly důležité.

Model 2 přibírá údaj o vzdělání rodičů dítěte. Zdá se, že míru kontaktů mezi otcem a jejich dítětem zásadně ovlivňuje vzdělání otce, zatímco vzdělání matky je samo o sobě nepodstatné. Opět platí, že čím nižší vzdělání, tím vyšší jsou šance, že otec nebude s dítětem v kontaktu. Nejvyšší riziko je přítom u otců se základním

Tabulka 6. Odhadované šance, že otec není s dítětem v kontaktu (koeficienty logistických regresí)

	Model 1		Model 2		Model 3	
	Koef.	s.e.	Koef.	s.e.	Koef.	s.e.
Konstanta	-7,713	5,09	-5,919	5,4	-9,727	5,84
Typ rodiny v době porodu (manželé – srov.)						
nesezdaný svazek	0,708	0,40	0,770	0,4	0,912 *	0,44
matka bez partnera	1,738 **	0,34	1,808 **	0,4	1,943 **	0,38
Věk dítěte	0,005	0,00	0,005	0,0	0,008	0,00
Vzdělání ženy (základní – srov.)						
vyučena			-0,075	0,4	-0,122	0,45
vyšší střední			-0,057	0,5	-0,081	0,50
vysokoškolské			0,742	0,9	0,783	0,88
Vzdělání muže (základní – srov.)						
vyučen			-1,550 **	0,6	-1,395 *	0,57
vyšší střední			-2,394 **	0,6	-2,225 **	0,64
vysokoškolské			-2,377 **	0,8	-2,157 **	0,79
Nový partner					0,749 *	0,39
Podíl úspěšně zařazených případů (v %)	69,62		72,31		71,54	
Nagelkerke (pseudo) R ²	0,19		0,27		0,29	
BIC	-20,94		-6,65		-4,78	
N			260			

Zdroj: SEPM.

vzděláním. Otcové vyučení mají o 80 % nižší šance, že nebudou se svými dětmi v kontaktu (poměr šancí 0,21), a středoškoláci a vysokoškoláci mají 0,09krát (tedy 10x nižší) šance nebýt s dítětem v kontaktu.

I v tomto případě uvádíme pro přehlednost odhadované pravděpodobnosti. Otcové se základním vzděláním mají téměř 70procentní pravděpodobnost, že nebudou se svým dítětem v kontaktu. Pokud tito muži nežili v době porodu s matkou dítěte, pravděpodobnost nulového kontaktu vzroste na 86 %. Otcové, kteří získali učňovský list, mají 33procentní pravděpodobnost, že své dítě nikdy nenavštěvují nebo si ho neberou na návštěvu. Pokud tito muži nežili v době porodu se svou rodinou, zvyšuje to pravděpodobnost nulového kontaktu na 58 %. Pro srovnání můžeme uvést, že otcové s vysokoškolským diplomem mají 18procentní pravděpodobnost, že nebudou udržovat se svými dětmi žádný kontakt, a pokud s matkou dítěte v době porodu nežili, zvyšuje se tato pravděpodobnost na 38 %.

Poslední model bere v úvahu i to, zda žena žije v domácnosti s novým partnerem a ukazuje, že přítomnost nového partnera v domácnosti matky 2,1krát zvyšuje šance, že otcové a děti nebudou v kontaktu.

Závěry

Mezi roky 1990 a 2005 došlo v České republice k dramatickému nárůstu podílu dětí, které se rodí mimo manželství. Česká mimomanželská plodnost je typická pro matky s nízkým vzděláním a s každým dalším stupněm vzdělání se riziko mimomanželského porodu prudce snižuje. Kromě toho, že se matky s různým vzděláním podstatně liší v rodinném stavu již při porodu, jejich následné chování sociální rozdíl ještě dále zvyšuje. Matky s vysokoškolským diplomem totiž mají nejen největší šance být v době porodu vdané, ale pokud tomu tak není, mají největší pravděpodobnost ze všech, že se relativně brzo vdají.

Jedním z hlavních zjištění tohoto článku je, že rostoucí nemanželská plodnost je daná jak nárůstem rodiček, které mají partnera, ale nejsou s ním sezdané, tak nárůstem osamělých matek. Přítomnost otce v rodině i rodičovství nesezdaných dvojic se přitom významně liší podle vzdělání žen a podíly neprovdaných matek i nesezdaných rodičovských dvojic prudce stoupají se snižujícím se vzděláním.

Protože jsme svědky dvou rozdílných jevů, a to kumulace jak nesezdaného, tak osamělého rodičovství do nižších sociálních vrstev, musíme se ptát, proč ženy s nízkým vzděláním častěji rodí děti v nesezdaných soužitích a proč jsou častěji osamělé matky.

Na jednu z možností upozornil sociolog Tomáš Katrňák [2006, 2003], podle něhož lze rostoucí úroveň mimomanželské plodnosti připisat nevhodně nastavenému systému sociálních dávek, v němž se chudším ženám vyplatí předstírat, že jsou svobodné matky. Skutečnost, že se nejedná jen o spekulace, ale že pro mnohé chudší páry je opravdu racionální neuzavřít manželství, je poměrně dobře zmapovaná.

Podle šetření SEPM 2006 ale značná část matek žijících v nesezdaném soužití neuzavřela sňatek rovněž proto, že si nebyly jisté budoucností nebo kvalitou vztahu s otcem dítěte, i když jim tyto pochybnosti nebránily v tom, aby s tímto mužem žily a založily rodinu. Zajímavé vysvětlení k tomu paradoxnímu jevu podávají zahraniční sociologické výzkumy, podle nichž mají ženy z nižších sociálních vrstev často velmi idealizované představy o manželství, jež pro ně slouží jako prostředek vzestupné sociální mobility a od něhož čekají ekonomické zajištění [Jayakody, Cabrera 2002; Walter 2001; Edin 2000]. Vdát se je sice jejich životní touhou, ale pouze v případě, že najdou partnera, který jim zajistí slušný životní standard. Pokud jim současný partner podobnou perspektivu nenabízí, odkládají sňatek buď v naději, že se ekonomická situace jejich partnera zlepší, nebo že potkají nějakou movitější partii.

Otázkou ale je, co by mohlo ženy motivovat k tomu, aby se stále častěji stávaly osamělými matkami, a to zvláště méně vzdělané ženy v ekonomicky slabších oblastech. Musíme totiž připomenout, že matky mají děti bez partnera v důsledku tří procesů: nezájmu otce dítěte, nezájmu žen o vztah s tímto mužem a rozhodnutí stát se matkou v relativně nízkém věku. I když většina osamělých matek připisuje svoji situaci nezájmu partnera, jedná se do jisté míry o vlastní volbu spojenou s rozhodnutím stát se matkou v nízkém věku, i když podmínky nejsou příznivé.

Na první pohled se nezdá podobné chování příliš racionální, protože i když se některým nesezdaným dvojicím může účelové svobodné mateřství vyplatit, sociální situace skutečných matek-samoživitelek není vůbec příznivá a český sociální systém k nim příliš štědrý není. Otázkou tedy je, co by mohlo tyto ženy s nízkým vzděláním

motivovat k tomu, aby rodily děti mladé a bez partnera. Jedno z vysvětlení vztahu mezi mimomanželskou plodností a špatnou socioekonomickou situací mladých žen nabízí demografická teorie redukce nejistoty [Friedman, Hechter, Kanazawa 1994]. Ta vychází z předpokladu, že jednou z nejzákladnějších psychologických motivací člověka je snaha snížit nejistotu, která aktérovi brání, aby se racionálně rozhodoval. Pokud má člověk možnost, raději volí rizikovou situaci, při které může – nebo si alespoň myslí, že může – určit pravděpodobnost, že jednání povede k určitým důsledkům, než nejistotu, při níž pravděpodobnost odhadnout neumí. Jednou ze strategií, jak nejistotu snížit, je volba takové aktivity, která předurčí vývoj dalších událostí, byť toto předurčení nemusí mít vždy pozitivní dopady na život daného aktéra.

Rodičovství neprovdaných – a často velmi mladých – žen, které jsou v neutěšené ekonomické situaci, je podle této teorie strategií snižování nejistoty ohledně budoucnosti v situaci, kdy se nabízí jen málo jiných životních alternativ, z nichž lze čerpat jistotu a sociální zakotvení. Četné studie přitom opravdu ukazují, že mladé matky často pocházejí z neutěšených sociálních poměrů, jsou vystaveny demotivujícím přístupům ke vzdělání a profesní kariéře a rodičovství je tak pro ně hlavním zdrojem identity a statusu ve společnosti [Vašková 2006].

Poznámky

- 1 Poměr šancí se vypočítá standardním způsobem [viz např. Hendl 2004: 509], tj. jako šance matek se základní školou porodit dítě mimo manželství ($67,6/32,4 = 2,09$) versus šance matek s vysokou školou ($13,7/86,3=0,16$); poměr šancí $2,09/0,16 = 13,7$.
- 2 Poměr šancí pro vyučenou je tedy $\exp(-0,698) = 0,498$, pro středoškolačku je $\exp(-1,049) = 0,350$ a vysokoškolačku $\exp(-1,234) = 0,291$.
- 3 Pravděpodobnosti se odhadují jako $\Pr(\text{Neprovdaná}) = \frac{\exp(\beta_0 + \sum \beta_i * X_i)}{[1 + \exp(\beta_0 + \sum \beta_i * X_i)]}$. Do tohoto vzorce dosadíme příslušné koeficienty a konkrétní hodnoty X_i (v tomto případě vzdělání), pro jejichž úroveň odhadujeme pravděpodobnost, že studovaný jev (tedy porod mimo partnerský vztah) nastal. U proměnných, které nejsou v centru interpretace, je zvykem dosazovat konstantu, obvykle průměr. Nejprve nás zajímá vliv vzdělání ženy bez ohledu na efekt vzdělání jejich partnerů nebo jejich věk. Do rovnice (1) proto dosadíme hodnoty koeficientů z tabulky 3 (Model 2) a příslušné hodnoty proměnných. U vysokoškolačky to bude: žena-vyučena = 0, žena-střední = 0, žena-VŠ = 1, věk při porodu (průměr) = 24,641, muž-vyučen (průměr) = 0,435, muž-střední (průměr) = 0,339 a muž-VŠ (průměr) = 0,192. Získáme tak $\Pr(\text{Neprovdaná}) = \frac{\exp(3,048 - 0,698*0 - 1,049*0 - 1,049*0 - 1,234*1 - 0,145*24,641 - 0,978*0,435 - 1,232*0,339 - 0,757*0,192)}{[1 + \exp(3,048 - 0,698*0 - 1,049*0 - 1,049*0 - 1,234*1 - 0,145*24,641 - 0,978*0,435 - 1,232*0,339 - 0,757*0,192)]} = 0,06$, tedy 6 % pro ženu s vysokoškolským vzděláním. Stejným způsobem můžeme odhadovat pravděpodobnosti i u žen se základním a středním vzděláním. Za předpokladu, že vše ostatní je stejné, žena se základním vzděláním má 18procentní pravděpodobnost porodit dítě, aniž by žila s partnerem, stejná pravděpodobnost je 10 % u žen vyučených a 7 % u středoškolaček. Některé statistické programy (např. Stata) umí vypočítat pravděpodobnosti pomocí zadaných kritérií, jinak lze využít excel.
- 4 Šance lze získat exponenciací koeficientů.

- 5 Hamplová [2007] ukazuje, že i přes značný nezájem otců o pravidelný kontakt s dítětem převážná většina otců matkám finančně přispívá.

Literatura

- Edin, K. 2000. „What Do Low-Income Single Mothers Say about Marriage?“ *Social Problems* 47 (1): 112–133.
- Friedman, D., M. Hechter, S. Kanazawa. 1994. „A Theory of the Value of Children“. *Demography* 31: 375–401.
- Hendl, J. 2004. *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha: Portál.
- Jayakody, R., N. Cabrera. 2002. „What Are the Choices for Low-Income Families?: Cohabitation, Marriage, and Remaining Single“. Pp. 85–96 in A. Booth, A. C. Crouter (eds.). *Just Living Together*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Katrňák, T. 2003. „Svobodné matky jsou málo vzdělané“. *Přítomnost* (4): 26–27.
- Katrňák, T. 2006. „Kdo jsou svobodné matky v české společnosti?“ Pp. 45–55 in J. Kocourková, L. Rabušic (eds.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Kučera, M. 1994. *Populace České republiky 1918–1991*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Lesthaeghe, R., J. Surkyn. 2002. *New Forms of Household Formation in Central and Eastern Europe: Are they related to newly emerging Value Orientations?* (Vol. 2002-2). Brussels: Interface Demography.
- Polášek, V. 2006. „Nevdané matky a co je čeká“. Pp. 40–75 in D. Hamplová (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:5. Praha: SOÚ AV ČR.
- Rychtaříková, J. 1994. „Les unions informelles en République Tchèque“. Pp. 71–85 in *Acta Universitatis Carolinae Geographica. Supplementum*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Sobotka, T., K. Zeman, V. Kantorova. 2003. „Demographic Shift in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View“. *European Journal of Population* 19: 249–277.
- Soukupová, E. 2006. „Jak je výhodné mít manžela“. Pp. 77–88 in D. Hamplová (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:5. Praha: Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Soukupová, E., P. Sunega. 2006. „Manželství nebo nesezdané soužití: Analýza finanční výhodnosti různých forem soužití“. Pp. 17–26 in D. Hamplová (ed.). *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Surkyn, J., R. Lesthaeghe. 2004. „Values Orientation and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: an update“. [Electronic Version]. *Demographic Research* S3: 45–86. Retrieved 10/3/2006 from <http://www.demographics-research.org>.
- Vašková, R. 2006. „Rozhodovací procesy –nácíletých těhotných dívek vedoucí k volbě časného rodičovství“. Pp. 79–117 in D. Hamplová, P. Šalamounová, G. Šamanová (eds.). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Walter, M. R. 2001. „High Hopes: Unwed Parent’s Expectations about Marriage“. *Children and Youth Services Review* 23 (6/7): 457–484.
- Zeman, K. 2006. „Mimomanželská plodnost v České republice – demografická analýza“. Pp. 14–25 in D. Hamplová (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:5. Praha: SOÚ AV ČR.